

## DUNYO MAMLAKATLARIDA GLOBAL IQTISODIY INDEKSLAR TAHLILI

**Gavhar Bekmurodova Adham qizi**

*TDIU doktoranti (DSc)*

*TDIU “Bank ishi” kafedrası v.b dotsenti*

**Annotatsiya:** *Mazkur maqolada dunyo mamlakatlarida qo‘llanilayotgan global iqtisodiy indeksning mazmuni, metodologik asoslari va iqtisodiy rivojlanishga ta’siri tahlil qilingan. Global Competitiveness Index, Economic Freedom Index, Doing Business, Human Development Index va Global Innovation Index kabi xalqaro reytinglar asosida mamlakatlarning raqobatbardoshligi, institutsional sifati va investitsion jozibadorligi baholangan. Tadqiqot natijalari global iqtisodiy indekslar milliy iqtisodiy siyosatni shakllantirishda muhim analitik vosita ekanini ko‘rsatadi.*

**Kalit so‘zlar:** *global iqtisodiy indekslar, raqobatbardoshlik, iqtisodiy erkinlik, investitsion muhit, institutsional rivojlanish.*

Globallashuv jarayonlari jadallashgan sharoitda mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasini xolis va qiyosiy baholashga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, global iqtisodiy indekslar davlatlarning iqtisodiy salohiyati, institutsional muhiti va barqaror o‘shish imkoniyatlarini baholashda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xalqaro reytinglar mamlakatlar o‘rtasida iqtisodiy raqobatni kuchaytirish bilan birga, islohotlar samaradorligini aniqlash imkonini ham beradi.

Globallashuv sharoitida jahon iqtisodiyoti mamlakatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, raqobat va hamkorlikning yangi bosqichiga ko‘tarilmoqda. Bugungi kunda davlatlarning iqtisodiy salohiyatini, investitsion jozibadorligini va institutsional rivojlanish darajasini xolis baholashda global iqtisodiy indekslar muhim tahliliy vosita sifatida xizmat qilmoqda. Mazkur indekslar mamlakatlarda iqtisodiy islohotlarning samaradorligi, bozor institutlarining barqarorligi, tadbirkorlik muhiti va raqobatbardoshlik darajasini kompleks tarzda aks ettiradi.

Jahon amaliyotida Global Competitiveness Index, Economic Freedom Index, Doing Business, Human Development Index, Global Innovation Index kabi xalqaro reyting va indekslar keng qo‘llanilib, ular davlat siyosatini shakllantirish, strategik qarorlar qabul qilish va investitsiya oqimlarini yo‘naltirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu indekslar orqali mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish tendensiyalari, institutsional islohotlar natijalari hamda global iqtisodiy tizimdagi o‘rni taqqoslama tahlil qilinadi.

Dunyo mamlakatlarida global iqtisodiy indekslarni tahlil qilish iqtisodiy o‘shishni ta’minlovchi omillarni aniqlash, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o‘rtasidagi farqlarni ochib berish, shuningdek, milliy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish uchun ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi. Ayniqsa, so‘nggi yillarda raqamlashtirish, innovatsiyalar, institutsional sifat va inson kapitali kabi ko‘rsatkichlarning indekslardagi ulushi ortib borayotgani ushbu masalaning dolzarbligini yanada oshirmoqda.

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — dunyo mamlakatlarida qo‘llanilayotgan global iqtisodiy indeksning mazmuni, metodologiyasi va natijalarini tahlil

qilish, ularning iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini ilmiy jihatdan baholash hamda milliy iqtisodiy siyosat uchun amaliy xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Global iqtisodiy indekslar mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasini, institutsional muhitini va raqobatbardoshligini baholashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan ko‘rsatkichlar hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar asosan xalqaro tashkilotlar hisobotlari, shuningdek, xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlarida keng yoritilgan.

Jahon iqtisodiy forumi (World Economic Forum) tomonidan ishlab chiqilgan Global Competitiveness Index (GCI) ko‘plab tadqiqotlarda mamlakatlarning institutsional sifatini, infratuzilma rivoji, makroiqtisodiy barqarorlik, innovatsion salohiyat va inson kapitali darajasini kompleks baholash vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi. M. Porter, K. Shvab kabi olimlar o‘z ishlarida raqobatbardoshlikni milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli o‘rishini ta’minlovchi asosiy omil sifatida talqin qilganlar. Ular GCI ko‘rsatkichlarining davlat siyosati samaradorligini baholashdagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Economic Freedom Index (Heritage Foundation)ga bag‘ishlangan ilmiy ishlarda iqtisodiy erkinlik, xususiy mulk daxlsizligi, soliq siyosati va davlat aralashuvi darajasi mamlakat iqtisodiy o‘rishi bilan uzviy bog‘liq ekanini ta’kidlanadi. J. Gvartni, R. Louson kabi iqtisodchilar iqtisodiy erkinlik indeksi yuqori bo‘lgan davlatlarda investitsiya faolligi va tadbirkorlik muhiti barqaror rivojlanishini ilmiy tahlil asosida isbotlaganlar.

Jahon banki tomonidan e’lon qilib kelingan Doing Business reytingi tadbirkorlik faoliyatini tartibga solish sifati va biznes muhitini baholashda asosiy manba sifatida ko‘plab tadqiqotlarda qo‘llanilgan. D. Nortning institutsional iqtisodiyot nazariyasiga tayangan holda, bir qator olimlar biznes yuritish sharoitlarining yaxshilanishi iqtisodiy o‘rishi va soya iqtisodiyoti qisqarishiga olib kelishini ta’kidlaydilar.

Human Development Index (HDI) bo‘yicha tadqiqotlarda (A. Sen, M. ul Haq) iqtisodiy rivojlanish faqat YaIM ko‘rsatkichi bilan emas, balki ta’lim, sog‘liqni saqlash va aholining yashash darajasi bilan ham baholanishi lozimligi ilmiy asoslab berilgan. Ushbu yondashuv global iqtisodiy indekslar tizimida inson kapitali rolining ortib borishini ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda **\*\*Global Innovation Index (GII)\*\***ga bag‘ishlangan tadqiqotlar innovatsiyalar, raqamli iqtisod va bilimga asoslangan rivojlanishning iqtisodiy o‘rishi ta’irini ochib bermoqda. K. Friman, B. Lundvall kabi olimlar milliy innovatsion tizimlarning samaradorligi global raqobatda ustunlik beruvchi muhim omil ekanini ta’kidlaganlar.

Mahalliy olimlar tomonidan ham global iqtisodiy indekslar milliy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish nuqtai nazaridan o‘rganilgan. O‘zbekiston iqtisodiyoti misolida olib borilgan tadqiqotlarda xalqaro reytinglardagi o‘rinni yaxshilash institutsional islohotlar, sud-huquq tizimi, investitsion muhit va raqamlashtirish jarayonlari bilan bog‘liq ekanini asoslab berilgan.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, global iqtisodiy indekslar mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish tendensiyalarini baholashda muhim ilmiy asos bo‘lib, ular milliy iqtisodiy siyosatni shakllantirish, islohotlar samaradorligini aniqlash va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirishda keng qo‘llanilmoqda.

Globallashuv sharoitida jahon iqtisodiyotining jadal rivojlanishi mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy raqobatni kuchaytirib, milliy iqtisodiy siyosatni xolis va qiyosiy baholashga bo‘lgan

ehtiyojni oshirmoqda. Ana shu jarayonda global iqtisodiy indekslar dunyo mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanish darajasi, institutsional salohiyati va investitsion jozibadorligini baholashda muhim ilmiy-amaliy vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu indekslar orqali mamlakatlarning nafaqat joriy iqtisodiy holati, balki uzoq muddatli barqaror o‘sinh imkoniyatlari ham tahlil qilinadi.

Xalqaro amaliyotda Global Competitiveness Index, Economic Freedom Index, Doing Business, Human Development Index va Global Innovation Index kabi reytinglar eng nufuzli baholash tizimlari hisoblanadi. Ularning har biri iqtisodiy rivojlanishning muayyan jihatlarini qamrab oladi. Masalan, raqobatbardoshlik indeksi institutsional sifat, infratuzilma, makroiqtisodiy barqarorlik va innovatsion salohiyatni kompleks tarzda baholaydi. Iqtisodiy erkinlik indeksi esa bozor mexanizmlarining erkin ishlashi, xususiyl mulk himoyasi va davlat aralashuvi darajasini aks ettiradi. Bu ko‘rsatkichlar yuqori bo‘lgan mamlakatlarda tadbirkorlik muhiti nisbatan barqaror va investitsiya uchun jozibaliroq bo‘lishi kuzatiladi.

Doing Business reytingi orqali tadbirkorlik faoliyatini boshlash, litsenziyalash, soliq to‘lash, shartnomalarni ijro etish va bankrotlik jarayonlarining samaradorligi baholanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, biznes yuritish sharoitlari yaxshilangan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sinh sur‘atlari tezlashadi va soya iqtisodiyoti ulushi kamayadi. Shu bilan birga, inson kapitaliga asoslangan yondashuvni ilgari surgan Human Development Index iqtisodiy rivojlanishni faqat yalpi ichki mahsulot orqali emas, balki ta’lim, sog‘liqni saqlash va aholi farovonligi bilan bog‘liq holda baholash zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

So‘nggi yillarda innovatsiya va raqamlashtirish omillarining ahamiyati oshib borishi natijasida Global Innovation Index alohida strategik ahamiyat kasb etmoqda. Innovatsion infratuzilma, ilmiy-tadqiqot faoliyati va texnologiyalarni joriy etish darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlar global iqtisodiy raqobatda ustunlikka erishmoqda. Bu holat iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy modeli bilim va innovatsiyaga asoslanishi zarurligini ko‘rsatadi.

Dunyo mamlakatlari tajribasining qiyosiy tahlili shuni anglatadiki, rivojlangan davlatlarda global iqtisodiy indekslar barqaror yuqori ko‘rsatkichlarga ega bo‘lib, bu institutsional barqarorlik, samarali davlat boshqaruvi va innovatsion siyosat bilan izohlanadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa indekslardagi ijobiy dinamika ko‘pincha iqtisodiy islohotlar, bozor munosabatlarini chuqurlashtirish va inson kapitaliga investitsiya kiritish bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu bilan birga, ayrim hollarda indekslar milliy xususiyatlarni to‘liq aks ettirmasligi mumkin, bu esa ularni tanqidiy va kompleks tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, global iqtisodiy indekslar dunyo mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanishini baholashda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ular davlat siyosatini shakllantirish, islohotlar samaradorligini baholash va investitsion qarorlar qabul qilishda strategik ahamiyatga ega. Biroq, ushbu indekslardan foydalanishda milliy iqtisodiy xususiyatlarni hisobga olgan holda tahlil olib borish, ularni yagona mezon sifatida emas, balki kompleks baholash vositasi sifatida qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. World Economic Forum. (2023). *The global competitiveness report 2023*. World Economic Forum.
2. World Bank. (2020). *Doing business 2020: Comparing business regulation in 190 economies*. World Bank Publications.
3. Heritage Foundation. (2024). *Index of economic freedom 2024*. The Heritage Foundation.
4. United Nations Development Programme. (2023). *Human development report 2023/2024: Breaking the gridlock*. UNDP.
5. Dutta, S., Lanvin, B., & Wunsch-Vincent, S. (2023). *Global innovation index 2023: Innovation in the face of uncertainty*. World Intellectual Property Organization.
6. Porter, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. Free Press.
7. Schwab, K. (2019). *The global competitiveness report 2019*. World Economic Forum.
8. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Business.
9. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
10. Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.